

Більшість респондентів, оцінюючи за п'ятибальною шкалою діяльність президентів, прем'єр-міністрів, Верховної Ради, голів обласної та районних адміністрацій, міських та сільських голів, судової гілки влади обрали середні оцінки «2», «3», «4» або відповідь «важко відповісти». Що свідчить про їхню невпевненість у визначеннях, опосередкованість і певну відстороненість від діяльності владних структур. Особливо це стосується судової системи, яка, на думку більшості респондентів, не є незалежною.

Такі погляди притаманні всім респондентам без винятку, не залежно від сфери зайнятості, віку, освіти і місця проживання.

Полякова Л.И. Эволюция взаимодействия ветвей государственной власти в Украине в разрезе социологического опроса населения Запорожской области

В статье раскрываются результаты социологического опроса населения Запорожской области по вопросам которые касаются деятельности и взаимодействия ветвей государственной власти с момента провозглашения независимости Украины и до 2011 г.

Ключевые слова: эволюция, законодательная власть, исполнительная власть, судебная власть, взаимодействие, Президент, премьер-министр.

Polyakova L. I. The evolution of co-operation of branches of state power in Ukraine in the context of social public opinion polls in Zaporizhzhya Region

The results of social public opinion poll on questions that touch activity and co-operation of branches of state power from the moment of proclamation of independence of Ukraine till 2011 are revealed in the article.

Keywords: Evolution, legislative power, bodies of executive power, judicial power, interaction, president, prime minister.

УДК 37.014(477)

О. В. Томаченко

УКРАЇНСЬКІ ШКІЛЬНІ ПІДРУЧНИКИ 1990–2009 рр. З ІСТОРІЇ: ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ НАПИСАННЯ

У статті звернута увага на роль підручників з історії – домінуючого засобу навчання у вітчизняній шкільній освіті та важливого чинника формування історичної пам'яті молоді. Виокремлено періоди, впродовж яких у незалежній Україні відбувалося створення шкільних підручників з історії. Висвітлено проблеми, притаманні процесові написання вітчизняних шкільних підручників з історії, вказані шляхи їх подолання.

Ключові слова: освіта, шкільні підручники, історія України, всесвітня історія.

Після проголошення у серпні 1991 року незалежності України постала потреба вирішення нагальних питань і у сфері освіти. Поруч з впорядкуванням законодавчої бази галузі необхідно було кардинально змінити програми, створити нові підручники та іншу навчальну літературу для середньої школи, особливо з історії [1, с. 17]. Проблеми, що постали, мали принципове значення. Зокрема, важливу роль у функціонуванні шкільних освітніх систем, в тому числі в Україні, відігравали й відіграють підручники. Вони були і залишаються одним з найважливіших елементів навчально-методичного комплексу і сутнісним компонентом освітньої системи [2, с. 266; 3, с. 70; 4, с. 39].

Якщо брати до уваги радянські підручники, то вони являли собою трактування історичних подій та фактів в “потрібному світлі” і не більше; в них були відсутні додаткові завдання, вправи, альтернативна інформація, документи, посилання на джерела інформації, що дозволяло б школярам самостійно вивчати те чи інше питання і дати йому власну оцінку. У радянські часи українські підручники з історії перебували в цілковитому підпорядкуванні російської концепції, їхнє завдання полягало у вихованні імперської радянської людини – патріота великої держави [5, с.4].

В школах радянської доби викладали історію СРСР; історія України в шкільних програмах була присутня формально [6, с. 3]. Як стверджує директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти О. Удод, “...кілька поколінь українців вирости і виховались на радянській історії, в якій не відводилось місце для вивчення історії України” [7, с.2]. Тому розбудова незалежної Української держави вимагала формування в суспільстві, насамперед, серед молоді, нової історичної пам'яті. Її змістом мало стати положення, що українці – нація історична, знана і відома в Європі та світі сотні років [7, с. 2]. У зв'язку з цим постало відповідальне завдання створення підручників як з історії України, так і з всесвітньої історії, які б мали розвивати у підростаючого покоління національну гордість, національну самосвідомість і патріотизм [8, с. 7]. Їх змістове наповнення повинно було забезпечити належне засвоєння учнями навчально-історичної інформації (фактів, хронології, історичних осіб, подій з історії релігії, культури, термінів тощо); розуміння ними єдності історичного процесу в його багатоманітності; набуття вміння визначати історичні події, явища і процеси, що мали (мають) вирішальний вплив на цивілізаційно-культурний розвиток, здатності їх описувати, аналізувати, інтерпретувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; уміння учнів зіставляти інтереси окремого індивіда з інтересами соціальних, національних та інших груп, суспільства й людства загалом. Отримані учнями історичні знання мали б сприяти взаєморозумінню між людьми з різними культурними, етнічними, мовними та релігійними традиціями [9, с. 10]. Визначальне завдання шкільних підручників з

історії – сприяти сформуванню громадянської особистості, яка володіє культурно-історичною пам'яттю і здатністю приймати себе й навколишній світ в історичному контексті [4, с. 39].

Іншими словами, їх головною метою, як і історичної освіти загалом в нових умовах мала стати підготовка особистості, яка вміє, спираючись на знання основних фактів та закономірностей суспільного розвитку, аналізувати суспільні процеси, й на цій підставі приймати відповідальні рішення [10, с. 6]. Для досягнення такої мети потрібні були нові підручники з історії, які б відрізнялися від радянських, як за структурою так і змістовим наповненням.

Ознайомлення з вітчизняними науковими публікаціями двох останніх десятиліть доводить, що проблеми написання шкільного підручника з історії стали предметом різностороннього вивчення у середовищі науковців та працівників освітньої сфери України, є предметом зацікавлення батьків та учнів.

Починаючи з середини 90-х років ХХ століття, вітчизняні і зарубіжні науковці почали активно розробляти проблему шкільного підручника з історії як історіографічного явища.

Рубіжною подією стала німецько-українська конференція стосовно шкільних підручників: “Особистість та суспільство як проблема нової й новітньої історії. Спирні питання та їх висвітлення в підручниках з історії та соціології”. Вона відбулася у грудні 1998 р. у Києві; її матеріали опубліковані у збірці “Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії)” [11]. Книга містить статті відомих учених і педагогів різних країн, які присвятили свої зусилля аналізу новітніх підручників з історії України, а також обговоренню ширших і принципово важливих питань історичної дидактики.

Заслугує на увагу збірка матеріалів робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл, що відбулася у Кончі-Заспі 19–21 жовтня 2007 р. [8]. Тут подано недоліки, допущені авторами навчальної літератури, вміщено конкретні висновки та рекомендації вчених щодо 12 проаналізованих шкільних підручників з історії України.

Чільне місце в царині дослідження шкільних підручників з історії займає розділ “Модернізація шкільних підручників з історії” монографії

К. Баханова [12] та робота німецького дослідника В. Їлге, який здійснив ретельний аналіз конструювання змісту доби Київської Русі [13].

Актуальну проблему шкільного підручника з історії у відносинах між Україною і Росією розглядає С. Кульчицький. Автор публікації акцентує увагу на створенні підручників з вітчизняної історії як елемента державотворчого процесу [14]. Впродовж усіх років незалежної України на сторінках фахових видань для загальноосвітніх шкіл – “Історія в школі”, “Історія в школах України”, “Історія України”, “Історія та правознавство” та ін. друкуються статті присвячені проблемам шкільних підручників з історії. Їх авторами є – В. Власов [15; 16; 17], О. Данилевська [18], О. Пометун [19; 20; 21], Я. Муценко [4], К. Баханов [22; 23; 24; 25; 26; 27], С. Терно [10, 28], О. Удод [29; 30; 7; 31], Н. Харківська [32], І. Гирич [5; 33; 34], В. Мисан [35; 36; 37; 38], Ю. Мицик [6], О. Кожем'яка [39] та ін.

Тому на сьогодні є потреба узагальнити наявний матеріал і з'ясувати які були підходи щодо творення шкільних підручників з історії.

Разом з тим у статті поставлена мета простежити процес створення в Україні впродовж 1991–2009 рр. шкільних підручників з історії, вплив на нього суспільно – політичних факторів, здобутки та проблеми під час реалізації цього завдання. Особливий наголос робиться на питанні, окресленому рамками – “державна освітня політика – історична наука – шкільна історична освіта – шкільний підручник з історії”.

Аналіз українських підручників, іншої навчальної та методичної літератури з історії передбачає з'ясування цілей і завдань, що їх покликана виконувати історична освіта.

Основними ж цілями шкільної історичної освіти на сучасному етапі є розвиток історичного мислення в учнів; формування загальнолюдських та національних духовних цінностей; виховання патріотизму та ін.

Цим завданням і мають підпорядковуватися підручники. Згідно існуючих визначень щодо “шкільного підручника”, то під ним розуміється “книга, в якій викладаються основи знань із певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки й культури, ... яка відповідає програмі і завданням цього закладу, віковим та іншим особливостям тих, хто навчається” [40, с. 250]. В широкому розумінні підручник – це різновид навчальної літератури, в якому структурно поєднано два компоненти: зміст (авторський текст, писемні джерела, ілюстрації, документи, схеми, історичні карти тощо); навчально-методичний апарат (система завдань, запитань, бібліографічний апарат тощо). В комплексі обидва компоненти покликані забезпечити реалізацію мети і завдань навчальної програми з предмета.

На підставі наявного джерельного матеріалу можемо зробити висновки, що створення шкільних навчальних посібників з історії та одночасно становлення змісту шкільної історичної освіти відбувалося у чотири періоди: 1) 1991–1995 рр.; 2) 1996 – 2000 рр.; 3) 2001–2005 рр.; 4) 2006 – 2009 рр. Кожний цих періодів мав свої особливості щодо створення шкільних підручників з історії. Разом з тим варто зазначити, що впродовж

2006–2009 рр. продовжувалися процеси, котрі були пов'язані з вдосконаленням авторами змісту існуючих підручників та виданням нових шкільних підручників з історії.

З 1991–1992 навчального року в школах України розпочинається викладання двох самостійних курсів історії України та всесвітньої історії. Це стало поштовхом до створення та апробації першого покоління вітчизняних підручників. Як зазначив І. Гирич, Україні – єдиній з усіх пострадянських республік, – «вдалося створити власні підручники з історії, підручники, що написані не “очима сусідів”, а з власного погляду, чим, власне, було вписано Україну як об'єкт історії в загальний світовий контекст» [41, с. 53]. Перші підручники з історії орієнтували учнів на здобуття історичних знань та формування громадянської позиції і патріотичних

почуттів. З дидактичної точки зору в їх змістовому наповненні прослідковується “монологічний спосіб спілкування: автор подає матеріал – учень засвоює” [22, с. 12]. Такий підхід обмежував учнів самостійно мислити, шукати відповіді на суперечливі запитання, спонукати учнів до критичних роздумів. На думку О. Дубаса щодо філософсько-історичних позицій українських підручників “нової генерації”, то “... основним світоглядним принципом підручників з історії України є державницький підхід, підручники всесвітньої історії автори намагаються писати з позицій цивілізаційного (а не формаційного) підходу” [42, с.119]. Варто зазначити, що автори підручників цього періоду переважно дотримувались структури і методичного супроводу, які були характерними для підручників радянських часів. Таке явище було природним, оскільки шкільні підручники видавались у стислі терміни, мало того, вони були не пристосовані до навчальних програм. Разом з тим окремі автори (Ф. Турченко [43], В. Мисан [44], Г. Швидько [45], І. Мішина, Л. Жарова, А. Міхеєва [46]) намагались не лише створити модель нового українського підручника з історії а й модернізувати їх (шляхом вміщення в них документів, словників історичних термінів, додаткових текстів, запитань, тощо). На першому етапі написання підручників проявились певні проблеми. Це недостатній випуск кількості підручників, пов'язаний з їх високою собівартістю. Для мінімальної кількості підручників видавництву “Освіта” на початку 1992 р. потрібна була негайна державна дотація у розмірі 105 мільйонів карбованців [47] (виходом з такого становища стала поява своєрідного виду посібників з історії – зошитів-конспектів [23, с. 16]). Інформаційне наповнення підручників відбувалось за “старими традиціями” (на думку В. Ілге, позиція українських авторів набуває форм диктату, запрограмований наперед авторитет текстів підручника тим самим перевищує розумну межу і здатність учня до самостійної постановки критичних питань [13, с.107]). Спостерігалася інформаційна переваженість та надмірна складність викладу матеріалу; більшість підручників були позбавлені ілюстрацій, методичного апарату тощо; допускались прикрі помилки в хронологічних таблицях, вміщених у підручниках із всесвітньої історії для 10–11 класів.

Таким чином, 1991–1995 рр. – це період запровадження історії України як самостійного курсу, випуск перших підручників з історії України та всесвітньої історії, які ґрунтувались на предметно-орієнтованій парадигмі освіти [48; 49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 44; 56; 57; 58; 59; 45]. У методологічному сенсі це був період перегляду версій і оцінок, прийнятих у радянській історіографії. Відбулося вдосконалення навчальних програм з історії та спроба створити концепцію шкільної історичної освіти України, орієнтованої на можливість розкрити розвиток суспільства як по вертикалі, “так і на наступність, і внутрішню розмаїття країн та цивілізацій тієї чи іншої епохи на “горизонтальному” зрізі історії” [60, с. 2].

Період 1996–2000 рр. – це час формування змісту курсів історії України та всесвітньої історії за новими схемами, відхід від формаційного підходу як єдино правильного та спроби впровадити цивілізаційний підхід. У 1996 р. була складена нова навчальна програма з історії України (5–11 класи) та всесвітньої історії (6–11 класи), кожна з яких мала свою пояснювальну записку [61]. Слід зауважити, що структура програми з історії України була значно змінена. Тому з огляду на це виникла потреба у створенні другого

покоління підручників, виданні інших навчальних посібників та методичних комплексів (робочих зошитів для учнів, хрестоматій, атласів, дидактичних матеріалів для вчителів, тощо). Підручники цього періоду змінились в основному у двох аспектах – методологічному та методичному [62, с. 13]. Характерними рисами цього періоду було: значне збільшення підручників і посібників з історії (40 підручників та посібників з історії, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, що становило в середньому 3,3 підручника на один навчальний курс [24, с. 32]); поява альтернативних підручників; створення методичних комплексів. Суттєвим моментом цього періоду є виникнення нової проблеми – визначення межі між бажанням автора висловити власну позицію щодо того чи іншого явища, події, діяча й обов'язком бути максимально об'єктивним та неупередженим, чого потребує сама навчальна література [19, с. 14].

Впродовж 2001–2005 рр. провідну роль відіграє відповідна організація освітнього процесу державою, відбувається створення нових схем і підходів у формуванні змісту шкільної історичної освіти. В цей період розробляються нові проекти концепції шкільної історичної освіти; приймається Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття; затверджується Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти; апробується 12-бальна шкала оцінювання та система тематичного оцінювання; залучаються до наукового обігу нові документи; продовжується процес ліквідації “білих плям” в історії; прослідковується нове трактування історичних подій та явищ. Все це зумовило в 2001 р. редагування навчальної програми з історії [63], відповідно до якої були видані шкільні підручники, що належать до третього покоління навчальних книг. Підручники цього періоду були значно логічніше та послідовніше побудовані і мали достатньо розгалужений методичний апарат, ширшу ілюстративну базу, переважно зорієнтовані на продуктивну діяльність учнів як під керівництвом учителя, так і самостійно.

У змістовому аспекті їх побудовано на ідеї державотворення. Одночасно автори пропонували різну інтерпретацію історичних подій та процесів [64, с. 47].

Поряд з цим у підсумковому протоколі робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл (Конча-Заспа, 19–21 жовтня 2007 р.) вчені вказали на серйозні прогалини у проаналізованих 12 шкільних підручниках [8, с. 46]. Зокрема, було зазначено, що вони “не відповідають ні державному стандарту, ні сучасному стану історичної науки, ні потребам суспільства...”; “міфологізують походження українського народу...”; “у підручниках домінує політична та мілітарна історія”, недостатньо звернуто уваги на людський фактор; “підручники тиражують “песимістичне” уявлення про Україну як простір з безперервним – від XIII до XX століття – “колоніальним статусом”, прищеплюючи комплекс меншовартості...”; “українське суспільство на сторінках підручників представлено не як мозаїка соціальних груп та прошарків..., а, як пригноблені низи...”; в підручниках повністю відсутні засади “поліетнічності, мультикультурності та поліконфесійності...”; “підручники спрямовані на механічне засвоєння знань, вони не

подають навіть у старших класах різних точок зору на події та явища...”; трапляються “фактографічні помилки й ляпсуси” та “некоректне вживання окремих понять і термінів”; в підручниках присутня “пропагандистська риторика” [8, с. 43–44]. Варто зазначити, що з такими висловлюваннями не погоджується Ю. Мицик. Окремі зауваження критиків щодо проаналізованих підручників вчений намагається спростувати: “Автори підручників ніколи не ставили за мету поширювати песимістичний погляд на історію України. Вони подають чимало матеріалу про могутність Київської та Галицько-Волинської держави...”, “це неправда і велика неправда, що, змальовуючи об’єктивну картину тяжкого гніту іноземних держав щодо України,... підручники можуть сформувати комплекс меншовартості” [6, с. 6].

Наступний етап 2006–2009 рр., характерний тим, що поряд з існуючими підручниками видавались і нові. Так в 2009 р. відповідно до навчальних програм 9 класу було видано за результатами конкурсу три підручники з історії України [65; 66; 67] і три підручники з всесвітньої історії [68; 69; 70]. Кожен підручник мав “своє обличчя” і відрізнявся один від одного, як за змістом так і за методичним апаратом.

Щодо корегування та доповнення змісту сучасних підручників з історії є актуальними рекомендації І. Гирича. Зокрема, вчений зазначає, що авторам навчальної літератури потрібно більше уваги приділяти: історії тих регіонів зарубіжних держав які відчували український вплив (російським, польським, австро-угорським); інтелектуальному життю України, яке варто розглядати в контексті головних світових течій суспільної думки XIX – першої половини XX ст.; висвітленню української політичної еміграції 1920–1980-х років в Європі і Північній Америці; повсякденній історії, історії побуту, гендерним проблемам; історії життя в Україні неукраїнських етносів: передусім росіян, поляків, угорців, румун та євреїв та ін. [5, с. 7]. Співзвучними з вище викладеними рекомендаціями науковця є пропозиції вчителів-практиків щодо покращення структури та змісту шкільних підручників з історії, викладеними під час “круглого столу”, що проходив в червні 2010 р. в Київському університеті імені Бориса Грінченка. Зазначалося, що матеріал підручника та мова мають відповідати віковим особливостям учнів, а підручник повинен бути цікавим для дитини. Слід розвантажити програми, підручники від надмірної кількості фактів; параграфи сучасних підручників, які відведені на вивчення мілітарних тем, необхідно скоротити, натомість додати матеріал культурного спрямування українців тощо. Необхідно показати еволюцію формування української нації та її еліти, детальніше розглядати такі питання, як Берестейська, Кривська унія, специфіка магдебурзького права на українських землях, діяльність братств, Києво-Могилянської академії, історії української церкви тощо [71, с. 17].

З вище викладеного видно, що процес створення вітчизняних підручників з історії для середньої школи відбувався у декілька етапів і був спричинений об’єктивними чинниками: створенням незалежної держави; побудовою національної системи освіти; потребою українського соціуму у відновленні історичної пам’яті; запровадженням двох самостійних навчальних предметів – історії України та всесвітньої історії та ін. Тому в період пошуку шляхів побудови нової національної системи освіти перед державою постало дуже відповідальне завдання – створення підручників для середньої школи, особливо це стосувалось шкільної історії.

Попередні шкільні підручники з історії мали суттєві недоліки, як в методологічному, так і в методичному аспектах. З огляду на це, сучасні навчальні підручники повинні бути орієнтованими на: демократичні цінності та пріоритети громадянського суспільства; розгляд історичних подій у загальнонаціональному, загальноєвропейському та світовому контекстах; діалогову форму спілкування автора з читачами; полісуб’єктивність змісту, яка реалізується в максимально об’єктивному відборі фактів і їх викладенні, висвітленні різних поглядів та інтерпретацій, різноманітності документів і дидактичних матеріалів, творчому та проблемному характері пізнавальних завдань [72, с. 131].

Принципово важливе значення має політика держави у галузі шкільної історичної освіти, яка повинна бути спрямована на толерантне і об’єктивне висвітлення історії України, створення для навчання якісно нових підручників та методичних посібників для загальноосвітньої школи з врахуванням критичних зауважень науковців, практичних педагогів, громадськості та відповідних зарубіжних напрацювань.

Таким чином проблеми написання сучасного вітчизняного підручника з історії були і залишаються актуальними сьогодні для української системи освіти загалом і шкільної історичної освіти зокрема.

Джерела та література

1. Літопис України за 20 років незалежності очима істориків / [упоряд. : О. В. Томаченко, М. С. Лапків]. – Луцьк : ПрАТ “Волинська обласна друкарня”, 2011. – 144 с.
2. Вагин А. А. Методика преподавания истории в средней школе / А. Вагин. – М. : Просвещение, 1968. – 443 с.
3. Методика преподавания истории в средней школе : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов.]. – М. : Просвещение, 1986. – 272 с.
4. Муценко Я. Шкільний підручник з історії: європейське бачення / Я. Муценко // Історія в школах України. – 2003. – № 6. – С. 39–43.
5. Гирич І. Пристрасті навколо підручників з історії / І. Гирич // Історія України. – 2007. – № 9. – С. 3–7.
6. Мицик Ю. Нове чи призабуте старе: міркування про книжку “Шкільна історія очима істориків-науковців” / Ю. Мицик // Історія в школах України. – 2008. – № 11–12. – С. 3–8.
7. Удод О. Підручник з історії України – невід’ємний атрибут держави (до 60-річчя з дня народження професора Ф. Г. Турченка) / Історія України. – 2007. – № 7. – С. 1–5.
8. Шкільна історія очима істориків – науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / [упоряд. Н. Яковенко]. – К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2008. – 128 с.
9. Вінниченко О. “Львівська ініціатива”. (Концепція єдиного курсу історії у 12-річній середній школі) / О. Вінниченко, М. Мудрий, Р. Пастушенко, Р. Сирота // Історія в школах України. – 2004. – № 8. – С. 10–12.
10. Терно С. Підручник з історії сьогодні: стан і перспективи / С. Терно // Історія в школах України. – 2004. – № 1. – С. 6–8.

11. Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – 368 с.
12. Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта : інноваційні аспекти: [монографія] / К. О. Баханов. – Донецьк : ТОВ Юго-Восток, 2005. – 384 с.
13. Їлге В. Національна історія на прикладі зображення доби Київської Русі в українських підручниках / В. Їлге // Українська історична дидактика : міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 76–108.
14. Кульчицький С. Історія Батьківщини в шкільних підручниках / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. – 2002. – 3–9 серпня. – С.18.
15. Власов В. Знайомтесь: новий підручник – “Вступ до історії України. 5 клас” / В. Власов // Історія в школі. – 1999. – № 10. – С.43–44.
16. Власов В. Гупан Н. : Нові підходи до вибору і структурування змісту підручника з історії України. (Актуальне інтерв'ю) / В. Власов // Історія в школах України. – 2008. – № 9. – С. 3–4.
17. Власов В. Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом / В. Власов // Історія в школах України. – 2009. – № 6. – С. 3–9.
18. Данилевська О. Нові тенденції в навчанні історії в підручнику “Вступ до історії України. 5 клас” / О. Данилевська // Історія в школах України. – 2002. – № 3. – С. 3–8.
19. Пометун О. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії / О. Пометун // Історія в школах України. – 2002. – № 6. – С. 13–17.
20. Пометун О. Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління / О. Пометун // Історія в школах України. – 2004. – № 3. – С. 2–7.
21. Пометун О. Підручник як засіб виховання громадянина (з практики реалізації основних принципів створення, на прикладі підручників з новітньої історії України для 11 класу) / О. Пометун, Н. Гупан // Історія в школах України. – 2005. – № 4. – С. 19–23.
22. Баханов К. Написані з власного погляду (Перше покоління українських підручників: основні напрями модернізації) / К. Баханов // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С. 11–17.
23. Баханов К. Перше покоління українських підручників з історії : проблеми та їх розв'язання / К. Баханов // Історія в школах України. – 2006. – № 3. – С. 15–20.
24. Баханов К. Український підручник з історії другої половини 90-х років ХХ століття: методологічні трансформації / К. Баханов // Історія в школах України. – 2006. – № 4. – С. 31–38.
25. Баханов К. Українські підручники з історії другого покоління: методичний аспект / К. Баханов // Історія в школах України. – 2006. – № 5. С. 12–16.
26. Баханов К. Посилення розвивальної орієнтації українських підручників з історії початку ХХІ ст. / К. Баханов // Історія в школах України. – 2007. – № 3. – С. 6–11.
27. Баханов К. Модернізація українських підручників з історії на початку ХХ століття / К. Баханов // Історія в школах України. – 2007. – № 2. – С. 30–33.
28. Терно С. Методичний апарат підручника : яким він має бути ? / С. Терно // Історія в школах України. – 2004. – № 7. – С. 17–20.
29. Удод О. Імперські стереотипи і міфи : російська історіографія про зміст української історичної освіти / О. Удод // Історія України. – 2006. – № 15. – С. 1–5.
30. Удод О. Про актуальні проблеми інтеграції історичної науки і освіти / О. Удод // Історія в школах України. – 2007. – № 7. – С. 14–18.
31. Удод О. Шкільний підручник з української історії як історіографічне явище / О. Удод // Історія України. – 2010. – № 45. – С. 3–6.
32. Харківська Н. Який він сучасний підручник? (інтерв'ю з В. О. Мисаном) / Н. Харківська // Історія та правознавство. – 2006 – № 19–21. – С. 33–35.
33. Гирич І. Чи дійсно українські підручники з історії України пишуть неправду? / І. Гирич // Історія та правознавство. – 2007. – № 9. – С. 2–4.
34. Гирич І. Українська історична освіта на початку ХХІ ст. : від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння “чужого” як “свого” / І. Гирич // Історія в школах України. – 2009. – № 5. – С. 3–7.
35. Мисан В. Шкільний підручник як історичне джерело. (Чи потрібно здавати в макулатуру старі підручники з історії ?) / В. Мисан // Історія в школах України. – 2008. – № 1. – С. 24–30.
36. Мисан В. Багатоперспективність як засіб та метод у навчанні шкільного курсу історії України / В. Мисан // Історія в школах України. – 2009. – № 9. – С. 3–9.
37. Мисан В. Проблема суб'єктивізації змісту в шкільних підручниках історії / В. Мисан // Історія в школах України. – 2010. – № 3. – С. 3–8.
38. Мисан В. Шкільний підручник історії: що домінує – традиція чи інновація? / В. Мисан // Історія України. – 2012. – № 9–10. – С. 7–12.
39. Кожем'яка О. Особистий погляд учителя на шкільний підручник / О. Кожем'яка // Історія та правознавство. – 2010. – № 35. – С. 7–8.
40. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
41. Гирич І. Чи суперечить національний міф історичній правді? / І. Гирич // Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії). Зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 47–54.
42. Дубас О. Висвітлення питання про утворення національних держав у 1917–1921 рр. у підручниках видавництва “Генеза” / О. Дубас // Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. – К.: Генеза, 2000. – С. 115–124.
43. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша (1917 – 1945 рр.) [Підручник для 10 класу середньої школи] / Ф.Г. Турченко. – К. : Генеза, 1994. – 344 с.
44. Мисан В. О. Оповідання з історії України та рідного краю : підручник для 5 кл. середньої школи. / В. О. Мисан. – К. : Генеза, 1995. – 144 с.

45. Швидько Г. К. Історія України (XIV–XVIII ст.). [Пробний підручник для 8 кл. середньої школи]. / Г. К. Швидько. – К. : Генеза, 1996. – 304 с.
46. Мішина І. А. Всесвітня історія: Епоха становлення сучасної цивілізації (кінець XV – початок XX ст.). 8 кл. / Мішина І. А., Жаров Л. М., Міхеєв А. А. – К. : Генеза, 1994. – 384 с.
47. Першоввересень без підручників. (Розмова з директором видавництва “Освіта” А. Ф. Денисовим). // Освіта. – 1992. – 21 лютого. – С. 1.
48. Коваль М. В. Історія України. [Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи.]. / Коваль М. В., Кульчицький С. В., Курносів Ю. О. – К. : Райдуга, 1992. – 511 с.
49. Кульчицький С. Історія України. Пробний підручник для 10–11 класу середньої школи. / Кульчицький С., Курносів Ю., Коваль М. – К. : Освіта, 1993. – 239 с.
50. Кучерук О. С. Оповідання з історії України. [Пробний підручник до початкового курсу з історії України для 5 кл. середньої школи.] / О. С. Кучерук. – К. : Освіта, 1993. – 239 с.
51. Сарбей В. Г. Історія України (XIX – початок XX ст.). [Пробний підручник для 9 кл. середньої школи]. / В. Г. Сарбей. – К. : Генеза, 1994. – 224 с.
52. Шалагінова О. І., Шалагінов Б. Б. Історія Стародавнього світу: [Пробний підручник для 6 кл.]. О. І. Шалагінова, Б. Б. Шалагінов. – К. : Зодіак-ЕКО, 1994. – 208 с.
53. Агібалова К. В. Всесвітня історія : Середні віки: пробний підручник для 7 класу середньої школи / Агібалова К. В., Донської Г. М., Духопельников В. М. – К. : Освіта, 1995. – 368 с.
54. Духопельников В. М. Всесвітня історія: Середні віки (кінець XV – середина XVII ст.). [Пробний підручник для 8 класу середньої школи.]. / В. М. Духопельников, Г. М. Донської. – К. : Освіта, 1995. – 160 с.
55. Лях Р. Д. Історія України. З найдавніших часів до середини XIV ст. : підручник для 7 кл. середньої школи / Р. Д. Лях, Н.Р. Темірова. – К. : Генеза, 1995. – 179 с.
56. Майборода О. М. Новітня історія (період після Другої світової війни) : навчальний посібник для 11 кл. середньої школи. / О. М. Майборода – К. : Освіта, 1995. – 351 с.
57. Турченко Ф. Г. Новейшая история Украины. Часть вторая (1945–1985 гг.). [Учебник для 11 класса средней школы]. / Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. – К. : Генеза, 1995. – 344 с.
58. Бураков Ю. В. Всесвітня історія. Новітні часи. (1945–1996). [Підручник для 11 класу середньої школи.] / Бураков Ю. В., Коимренко Г. М., Мовчан С. П., Мороз Ю. М. – К. : Генеза, 1996. – 319 с.
59. Рожик М. Є. Всесвітня історія. Новітні часи. 1914–1945: підручник для 10 класу середньої школи / [Рожик М. Є., Ерстенюк М. І., Пасічник М. С., Сухий О. М., та ін.]. – К. : Генеза, 1996. – 384 с.
60. Матеріали до концепції шкільної історичної освіти України. Проект // Освіта. – 1992. – 12 травня. – № 8. – С. 1–3.
61. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5–11 кл. Всесвітня історія 6–11 кл. – К. : Перун, 1996. – 126 с.
62. Зякун А. І. Навчальна література з історії кінця 80-х – 90х рр. XX ст. : історіографічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / А. І. Зякун – К. : КНУ, 2002. – 20 с.
63. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України 5–11 класи. Всесвітня історія 6–11 класи. – К. : Шкільний світ, 2001. – 87 с.
64. Баханов К. Проблема ідейної та понятійної послідовності у підручника / К. Баханов // Шкільна історія очима істориків – науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України [упоряд. Н. Яковенко]. – К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2008. – С. 47–65.
65. Реєнт О. П. Історія України : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Реєнт, О. Малій. – К. : Генеза, 2009. – 240 с.
66. Струкевич О. К. Історія України : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. К. Струкевич. – К. : Генеза, 2009. – 288 с.
67. Турченко Ф. Г. Історія України : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко. – К. : Генеза, 2009. – 352 с.
68. Бердичевський Я. М. Всесвітня історія : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Бердичевський Я. М., Щупак І. Я., Морозова Л. В. – Запоріжжя : Прем’єр, 2009. – 320 с.
69. Гісем О. В. Всесвітня історія. 9 кл. : підруч. для загальноосвіт. навч. закл. / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Х. : “Ранок”, 2009. – 224 с.
70. Ладиченко Т. В. Всесвітня історія : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. В. Ладиченко, С. О. Осмоловський. – К. : Генеза, 2009. – 240 с.
71. Отрох Н. Проблеми змісту шкільної історичної освіти (Круглий стіл в Київському університеті Бориса Грінченка) / Н. Отрох // Історія України. – 2010. – № 31. – С. 16–17.
72. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.

Томаченко А. В. Украинские школьные учебники 1990–2009 гг. по истории: достижения и проблемы написания

В статье обращено внимание на роль учебников по истории – доминирующего средства учебы в отечественном школьном образовании и важного фактора формирования исторической памяти молодежи. Выделены периоды, на протяжении которых в независимой Украине происходило создание школьных учебников по истории. Отражены проблемы, присущие процессу написания отечественных школьных учебников по истории, указаны пути их преодоления.

Ключевые слова: образование, школьные учебники, история Украины, всемирная история.

Tomachenko O. V. Ukrainian textbooks 1990–2009 from history: achievements and challenges of writing

The attention in the article is paid to the role of history textbooks - the dominant medium of instruction in national school education and an important factor in formation of historical memory of youth. The periods during which the independent Ukraine was creating school history textbooks are selected. The problems of the process of writing a national school history textbooks are reflected, the ways to overcome them are mentioned.

Keywords: education, school textbooks, history of Ukraine, World History.